

ט. נשלם החלק השלישי ואתחיל החלק הרביעי. השער הראשון
מן החלק הרביעי והוא שער שלשה עשר מן הספר נדבר בו על
מדת הכעס.

כעס וכל מדה מגונה יש לה תועלת בקצת העתים.

המדה הזאת אעפ"י שהיא באה מכח הנפש, שמנו אותה מדה ממדת
האדם, מפני הפקדתה למדותיו ואנחנו מדברים בו עתה בתועלותיה ובנזקיה.
אעפ"י שתועלותיה אינן נחשבות כנגד נזקיה, ואם כל מדה מגונה יש בה
(שמ"ט) תועלת בקצת העתים. וכבר ידעת כי השתיקות מדה נחמדה באדם,

(שמח) בכ"י ב' והמדה הזאת שהוא נמצאת כתיב. (שמט) בנר' יש לה כתיב.

וכאשר מתנהג בה בשמוע הכזב תשוב מגונה, (ש"נ) וכאשר משתמש בו להוכיח או לייסר, או מפני קנאתו בעבור העבירות תשוב משובחת. וראוי לאיש המשכיל הנלכב השלם להניח השתי הקצוות וינהג במדה הבינונית אל הנכון, ונאלצונו אמר בספר מדות הנפש: כי הכעס והרוגז, הם שני שמות לענין אחר, ונראה על פני הכעסן כאילו הוא עמוס ומתחמם גופו הרבה ומתנדנד לבו (שנ"א) נדנוד גדול ודופק דופקו בחזקה ובמהירות. ואמר בו: מי שכעסו במחשבה, יראה עליו היישוב וההדר, ומי שכעסו שלא במחשבה תראה עליו הישמות. ועוד אמר: מי שכעסו חזק ורוגזו אמיץ, איננו רחוק מן המשוגעים הנכפיים. [הערה מ"ב] ובספר הקומי: אין הכעסן נמצא שמה. ונאמר, כי שמנו לנפש הכועסת ארבע מעלות. המטהר לכעוס ומטהר לרצות ענין שוה, ויותר מה שימצא על זה המנהג בעל מזג מרה אדומה. ומי שהוא מטהר לכעוס ומטהר לרצות גם זה ענין שוה, (שנ"ב) וזה המנהג למי שיש לו מרה שחורה ומי שהוא מטהר לכעוס ומאחר לרצות הוא ענין מגונה, מפני שהוא יוצא מגדר המדה השוה. אך המאחר לכעוס ומטהר לרצות משובח למאד. [הערה מ"ג] והמעלה הזאת ממעלות האנשים הגדולים והחסידים, אשר לא נראתה במדת הכעס, ומי שהם מן המושלים בנפשם הכועסת ומכריחים את טבעם לסבול אותם כבר נזכרו לטובה כמו שאמר החכם: טוב ארך אפים מגבור (משלי מ"ז, ל"ב). וארך אפים מן היוג מדות הנאמרות בכורא יתעלה שמו בפרשת: ויעבור ה' על פניו (שמות ל"ד, ו'). ואמר: כאשר הגרב מחולי הגוף בן הכעס מחולי הנפש, ואין ראוי לאיש בעל מוסר שיהיה רגיל לכעוס, מפני שהוא מביא עצמו לידי הטא, כמו שאמר החכם: גדול חימה נושא עונש (משלי י"ט, י"ט). וכבר הזהיר החכם מן הכעס באמרו: אל תבחל ברוחך לכעוס כי כעס בחיק כסילים ינוח (קהלת ז, מ'). וראוי למי שהוא כעסן שיקראוהו כסיל. ודבר שאי אפשר הוא שיינצל הכעסן מן החטא הגדול כמו שאמר החכם: ובעל חכמה רב פשע (משלי כ"ט, כ"ב). ואתה רואה רוב בני אדם כשהוא כועס ומתחזק בכעסו, אינו משים על לב מה שהוא עושה ברוב כעסו, וכמו שנאמר בו: כל רוחו יוציא כסיל (שם כ"ט, י"א). ובהפך זה נאמר: וחכם באהור ישכחנה (שם). וממה שהזכירו רז"ל מהרבות במדה הזאת, כל המקרע בגריו בחמתו כאילו עובד ע"ז. (ש"ג) ולפי המאמר הזה אין ראוי לאדם שיהיה גדול חימה כמיבעת חיות רעות והצבעים, ולא שיהיה בלתי כעס, כי זה טמדות הפתאים והפחותים. ודרך הזריזות שינהג במדה בינונית, וממה שאתה צריך לדעתו, כי גמר שכל האדם. מושלו בכעסו, וכמו שאמר החכם ש"קל האדם האריך אפו (שם י"ט, י"א), וממה שאמר בטלמיוס בכעס: כשתכעוס, מחול, כי אין עזבך הנקמה חולשה.

שנ' בנר' הכעס מדה מגונה כתיב. שנא' בנר' ומתנהג גופו כתיב. שנב' בנר' ומי שהוא מאחר לכעוס ומאחר לרצות גם זה ענין שוה כתיב. שנב' עיין שבת ק"ה, ע"ב.

י. השער השני מן החלק הרביעי והוא שער ארבעה עשר מן הספר נדבר בו על מדת הרצון.

רצון מדה טובה.

זאת המדה מן המדה המשובחות, מפני שאינה נמצאת ברוב העניינים, אלא במי שיש לו נפש נריכה ויקרה, אשר היא מקבלת העניינים כפי אשר יזדמנו, ואיננו מצפה את הגדולות. ומן המדה הזאת הסתפקות האדם, במה שיש לו ושמחתו בחלקו. וכבר ידעת מעלת המדה הזאת וגדולתה. וכבר הקדמנו לזוכרה ולשבחה לך כשער השני מן החלק הראשון במדה העונה. וכשהאדם הצדיק רוצה בבני האדם ובני האדם רוצים בו, בידוע המקום רוצהו. ועוד ששונאיו משלימין עמו, וכמו שאמר החכם: ברצות ה' דרכי איש גם אויביו ישלים אתו (משלי מ"ז, ז'). וכמו שידעת מרצות אבימלך באברהם ומהשלימו עמו. וכמו שאמר רבינו הקדוש לרבי חייה ז"ל. [הערה מ"ד] ומי שדומה לזה וממעלת הרצון ויתרונו שייחסתו אל החיים אשר (שנ"ג) מוצא הטוב ומקור החסד, כמו שנאמר: באור פני מלך חיים ורצונו כעב מלקוש (שם מ"ז, מ"ו). וזה באדם, כמו שרצה פרעה ביוסף עד שהעלהו (שנ"ד) אל מעלת המלכות, וכמו שרצה אחשוורוש במרדכי, וכאשר מה שהגיע אליו. כל שכן מי שרוצה בו הבורא יתעלה שמו, ודומה למי שנאמר: אני ה' אלדיך מלמדך להועיל מדריכך בדרך תלך, (ישעיה מ"ח, י"ז). ואמר החכם: כל רוצה עשיר, וכל מסכית שליו, וכל מימר משתומם. והיה אומר: מי שאינו רוצה בעניינו לרצונו, רוצה בו כל כורחו. ומן המדה הזאת מסתעפת הסליחה והמחילה, והמה ממדות הבורא יתעלה שמו, [הערה מ"ה] ואמר: שמלך אחד קצף על עדת אנשים וצוה להורגם, אמר אחד מהם. אם אנחנו הרענו לחמוא, הלא (שנ"ה) תיטיב שאת, ומחל להם ולא הרגם.

יא. השער השלישי מן החלק הרביעי והוא שער חמשה עשר מן הספר, נדבר בו על מדת הקנאה.

קנאה היא ברוב בני אדם.

המדה הזאת היא כסעף מן הכעס. ורוב נפשות מן המדברים אינן נמלטות ממנה, אבל היא בכלן, כי אנחנו רואים כל בני אדם הם נמשכין איש אחר רעהו, ורצוני לומר, כי כאשר הוא רואה אחר שקנה מן הקניינים, (שנ"ו) הוא משתדל שיקנה גם הוא כמותם, והיה יכול לעמוד בלעדריהם, או שיעמיד דברים אחרים תחתם ויקנה עיניינים אחרים במקומם, ולא יטרח את עצמו להשיג בקניינים ההם. והדבר הזה הוא אשר רמו אליו החכם

שנ"ג) בנ"ד' אשר הם מוצא וכו' כתיב. שנ"ד) בנ"ד' עד שעלהו אל מעלת וכו' כתיב. שנ"ה) בנ"ד' הלא אתה תיטיב שאת כתיב. שנ"ו) בנ"ד' כתיב אחר שקנה מן הקניינים העלמיים ומן המתכות והצמחים או משאר הקניינים וזה המאמר שלם הסר בכ"ו.

שלמה ע"ה באמרו: וראיתי אני את כל עמל ואת כל כשרון המעשה, כי היא קנאת איש מרעהו (קהלת ד', ד'). ומי שהמדה הזאת נוכרת על טבעו הוא מגונה, כי היא מביאתו לחמור, ואין הנדיב המדן, וכבר נמלאו הספרים מגנות החומר, ואינו נעלם מאנשי לבב. ומה שנאמר עליו מן הגנות, וראוי שיתרחק מעליו, ושם יגיע ענין החמדן שיגזול, כמו שנאמר: וחמדו שדות וגזלו (מיכה ב', ב'), והחומר מדה מגונה. וראוי למשכיל שירחיק נפשו ממנה ככל יכולתו מפני שאינה מביאה שום תועלת אך רוב (שנ"ז) יגיעת הנפש בתאוות, ושנאת בני אדם תמיד, ומיעוט המנוחה ומירדת המחשבה, ועונש המקום, מפני שהוא עיבר על מה שהזיר ממנו בתורתו הקדושה. ואין ראוי למשכיל שיקנא בחמאים, מפני שרואה אותם משתדלים להגיע אל התאוה ולהשיג אל ההנאות. אך תהיה כל קנאתו בעבודת האלדים (שנ"ז) כמו שידעת מפנהו שנאמר בו: בקנאו את קנאתי בתוכם (במדבר כ"ה, י"א). וממה שהיה גמולו על כך מן האחרית המובה, כמו שנאמר: לכן אמור הנני ניתן לו את בריתי שלום (שם כ"ה, י"ב). וממה שנאמר במקנא וחמדן אמרו: תראה החמדן אהבתו רבה, כשהוא רואה אותך, (שנ"ח) ותראה שנאתו כשאינו רואה אותך, ותראה ותרבה שנאתו. כשאינו רואה אותך (שנ"ט) ושמו אהב ועניינו שונא. ואמרו כאילו לא נכרא החומר אלא לכעס. ואמר: דיי לחומר שיהא דואג בעת [הערה מ"ן] שמחתך. וראוי לאדם שיעלה אל המעלה העליונה כדי שיקנאו בו עליה אם יעזוהו מלמעלה. וזאת תהיה תפארתו כמו שאמר המשורר. [הערה מ"ז]

יב. השער הרביעי מן החלק הרביעי והוא שער ששה עשר מן הספר, נדבר בו על מדת ההריצות.

ההריצות היא ממדה אדומה.

צריך לקדם בדברי המדה הזאת מאי זה טבע היא באה. ואמר כי היא מטבע המדה האדומה, והמדה הזאת תראה יותר, כשהנפש פנויה מן המדות המגונות ואין מכלכל אותה שום דאגה, ויותר מה שהיא בנפשות הזכות החשובות, וראוי לאדם שיתנהג בה בכל מעשיה, ובכל מה שמתעסק בו ממלאכות החכמה והמחשבה, הלא תראה מה שנאמר בה: והן אדם יקר חרוץ (משלי י"ב, כ"ח), ר"ל כי היקר שבהן האדם, ההריצות שהוא הרוניות, והוא שיהיה חרוץ בשני העולמות, בעולם ההוי וההפסד, שישתדל בהן עם החכמה עם האמונה ובעבודה, (ש"ח) וישתדל להגיע אל עולם השכל, ובחפז

שנ"ז) בנד' אך רוב מכאובות כתיב. שנח) בנד' וכמו שאמר החכם: אל תקנא בעושי עולה (תהלים ל"ו, א') והקנאה משוכנת בעבודת האלדים כתיב וגם זה המאמר שלם חסר כ"י. שנח) בנד' כשהוא פוגע כך כתיב. שנ"ט) המאמר ותראה ותרבה שנאתו כשאינו רואה אותך חסר בנד'. ש"ח) בנד' בבקשת החכמה עם העבודה והאמונה כתיב.

המדה הזאת שהיא העצלה מהתעסק בקנינים ומשתדל (שס"א) בהצלחות הנפשיות אמר: התריפת ביום צרה צר בַּחֲקָה (משלי כ"ד, י') ועוד אמר: לא יחרוך רמיה צידו (שם י"ב, כ"ז). ואע"פ שהזכרנוהו בעניין הפנפך במדת השנאה, ומי שהוא מן האנשים החשובים והתנהג בענייניו בחריצות ובזריזות יצליח בהם, וכמו שאמר: יד הרוצים תמשול (שס"ב) ורמיה תהיה למס (שם י"ב, כ"ה). וכבר הזהיר שלמה החכם על החריצות בענייני העולם וכענייני השכל (שס"ג) כמו שאמר: עצלה תפיל תרדמה (שם י"ט, מ"ו). והמאמר הזה נראה והוא מופתי, כי על כל פנים מפלת העצלה תרדמה, כי האיד אשר הוא מתפשט מנקבי הגוף בתנועת החריצות, כשתנוח ואינה מתפשטת אותו יעלה אל המוח (שס"ד) לידי נומה תדירה. ומספר הקומי בחריצות: מי שישביע אדמתו בעבודה משביעתו לחם, ודרך המוסר אל המדה הזאת שלא יראנה אדם בתאותו (שס"ה) ולא יהיה קל בכעסו, כי הקלות מגונה, מפני שאינה ממדת הדעתנים, ואין החסידים מתנהגים בה. אך צריך שיתנהג בחריצות בענייני התורה והמצוה והיראה. והראייה הגדולה על הצלחת האדם, חריצותו במה שהוא מתעסק במעשיו. וזמן האותות הגדולות על רוע מזלו, עצלתו בהם. אך החריצות שהיא מביאה אל המהירות והקלות מגונה. וצריך המשכיל להזהר ממנה, כי תכלית הרעה במהירות, ומי שממהר מתחרט, ומי שרוכב במהירות, אינו מאמין שלא יכשל. ואין צריך האדם למהר ענייניו, כי לא יתכן מן המהירות מעשה מתוקן. וממתין יתקנו העניינים ויודמנו הבקשות. אבל מדת החריצות טובה כשתהיה ככח הנפש, ולא תראה בפועל מהרה, כי אז תהיה ראויה שתקרא מהירות.

יג. נשלם החלק הרביעי ואתחיל החלק החמישי. השער הראשון מן החלק החמישי והוא שער שבועה עשר מן הספר נדבר בו על מדת הנדיבות.

נדיבות מתי טוב ומתי רעה.

המדה הזאת כשמנהיגין אותה על דרך השווה הנכונה שלא יגיעו בה אל הפיזור והחפז, היא משוכחת למאוד. וצריך האדם שיגביר המדה הזאת על אשר כנגדה, ר"ל מדת הציקנות, מפני שאין הגדולים בכני אדם המפורסמים בחשיבות, רואים שמדת הציקנות משוכחת. והלא תראה המקום יצליחך (שס"ו) בכמה מקומות שיבח החכם הנדיב, במקום אחד אמר, כי הנדיב הגיעו נדיבותו אל מעלות רבות מן הגדולה בעולם הזה ובעולם הבא, (שס"ז) כמו שאמר: מתן אדם ירחיב לו ולפני גדולים ינחנו, (משלי י"ח, מ"ו), בעולם הזה מפני קרבתו אל המלכים, בעבור שהוא נותן להם מתנות ושולח להם

(שס"א) בנר' שהיא העצלה מהתעסק בעניינים ומשתדל בהצלחות כתיב. (שס"ב) בכ"ב ובנר' תעשיר כתיב. (שס"ג) בנר' ובעניני הערב כתיב. (שס"ד) בנר' ומביא לידי נומה כתיב. (שס"ה) בכ"י ב' ובנר' בתאותיו כתיב. (שס"ו) בנר' המקום יצולך כתיב. (שס"ז) בכ"י ב', ובנר' בעולם הזה ובכא כתיב.